OKU OKUT TETKİK

Tetkik

1 (2022), 151-167

OKU OKUT YAYINLARI

Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılışı *

Hande Nur Bozbuğa | https://orcid.org/-0003-3927-8088 | handeturak@gmail.com
İstanbul Üniversitesi (Doktora Öğrencisi) | Türkiye | https://ror.org/03a5qrr21

Öz

Hannah Arendt (1906-1975), 20. yüzyılda yaşamış Yahudi kökenli bir Alman yurttaşıdır. Onun, Nazi Partisi'nin II. Dünya savaşı esnasında güttüğü antisemitist politikanın etkisiyle şekillenen kötülük tasavvuruna, politik ve ahlâkî içerikte telif ettiği pek çok çalışmasında rastlamak mümkündür. Ona göre, yaşadığı toplumda Alman ırkından olmayanlara karşı benimsenen totaliter politikanın insanca gerekçelerle açıklanması mümkün değildir. O, bu bağlamda, yapılan kötülükleri ifade etmek için *radikal kötülük* ifadesini kullanmıştır. Ancak çok geçmeden, bu kötülüklerin icrasında bilfiil görev alanların bu konudaki fiillerini bir görevin icrası olarak telakki etmeleri, Arendt'in kötülük kavramını bir başka kavramla daha nitelendirmesine neden olmuştur: *sıradanlık*. Bu çalışmada, onun kötülük meselesiyle ilgili olarak kullandığı radikal kötülük ve kötülüğün sıradanlığı kavramlarının, klasik kötülük problemi teorilerinden ayrıştığı yanlar analiz edilecektir. Ayrıca totaliter yönetim şeklinin sebep olduğu radikal kötülük fikrinin din felsefesine etkisi ve bu disiplin içerisinde nasıl konumlandırılacağı sorgulanacaktır. Araştırmalarımız neticesinde, Arendt'in kötülük problemine getirdiği yeni bakış açısının, klasik anlamdaki kötülük algısına ve kötülük kavramının kapsamına yeni katkılarda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din Felsefesi, Hannah Arendt, Radikal Kötülük, Kötülüğün Sıradanlığı, Totalitarizm, Ahlâkî Kötülük

* Bu makale, Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu-2021'de sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılışı" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Geliş: 27.11.2021 Kabul: 02.01.2022 Yayın: 26.03.2022 Değerlendirme: Dış Bağımsız
Hande Nur Bozbuğa, "Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılışı", *Tetkik* 1 (2022), 151-167. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.15

 ARAŞTIRMA MAKALESİ

The Positioning of Hannah Arendt's Perception of Evil in the Philosophy of Religion *

Hande Nur Bozbuğa | https://orcid.org/0000-0003-3927-8088 | handeturak@gmail.com
Istanbul University (Ph.D. student) | Turkiye | https://ror.org/03a5qrr21

Abstract

Hannah Arendt is a German citizen of Jewish origin who lived in the 20th century. It is possible to come across her vision of evil, which was shaped by the influence of the Nazi Party's anti-semitic policy during World War II, in many of her political and moral works. According to her, the totalitarian policy adopted against people other than the German race in the society in which she lived cannot be explained with human reasons. In this context, she used the expression the radical evil. However, not long after, the fact that those who were actively involved in the execution of these evils considered their actions on these subjects as the performance of duty caused Arendt to characterize the concept of evil with another concept: banality. In this study, the aspects of radical evil and the banality of evil, which she used in relation to the issue of evil, differ from the classical theory of the problem of evil will be analyzed. In addition, the effect of the idea of radical evil caused by the totalitarian rule on the philosophy of religion and how it will be positioned in this discipline will be questioned. As a result of our research, it was concluded that Arendt's new perspective on the problem of evil made a new contribution to the perception of evil in the classical sense and the scope of the concept of evil.

Keywords

Philosophy of Religion, Hannah Arendt, Radical Evil, The Banality of Evil, Totalitarianism, Moral Evil

* This paper is the final version of an earlier announcement called "The Positioning of Hannah Arendt's Perception of Evil in the Philosophy of Religion", not previously printed, but presented at a symposium called "Turkish Symposium of Social Sciences – 2021", the content of which has now been developed and partially changed.

Received: 27.11.2021 Accepted: 02.01.2022 Published: 26.03.2022 Peer Review: Externally
Hande Nur Bozbuğa, "The Positioning of Hannah Arendt's Perception of Evil in the Philosophy of Religion", *Tetkik* 1 (2022), 151-167. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.15
 RESEARCH ARTICLE

Giriş

Kötülük problemi, din felsefesi disiplininin temel problemlerinden biri olup insanlık tarihi boyunca var olmuş bir olgudur. Bu kavram, literatürde genel olarak, evrende var olan kötülüklerin kâdir-i mutlak, âlim-i mutlak ve salt iyi olduğuna inanılan bir Tanrı'nın varlığıyla bağdaşmasının imkânı bağlamında tartışılmaktadır.[1] Kötülük olgusu ve o çerçevede ortaya çıkmış olan problemlerin mahiyetine ilişkin din felsefesi disiplini literatüründe hazırlanmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle makalemizde bu konu ile ilgili uzun uzadıya tanımlamalara yer verilmeyecektir.[2] Pek çok düşünürün öğretilerinde gerek dolaylı gerekse doğrudan temas ettiği kötülük problemi meselesini ele alan bir diğer isim de Hannah Arendt'tir.[3] Arendt'in kötülük problemine ilişkin tahlilleri, II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da Yahudi ırkının maruz kaldığı işkence ve zulümlere dayanmaktadır. Onun kötülük problemine dair görüşlerinin arka planını, Almanya'da Nazi Partisi tarafından izlenen soykırım politikası oluşturmaktadır. Arendt'in yaşadığı dönemin yönetim şekline dair hazırladığı çalışmaları etrafında geliştirdiği felsefi düşünceleri, bir anlamda din felsefesinde kötülük problemi alanıyla ilgili sorunlara önemli açılımlar getirebilecek bir özelliğe sahiptir. Bu makalede Arendt'in kötülük tasavvuruna yönelik yapılacak

---

1 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2014), 151.

2 Bk. *The Problem of Evil: Selected Readings*, ed. Michael L. Peterson (Notre Dame: University of Notre Dame, 1992); John Hick, *Evil and the God of Love* (London, The Macmillian Press LTD, 1993); Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslâm Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997); Adam Morton, *Kötülük Üzerine*, çev. Zeynep Okan (İstanbul, Güncel Yayınları, 2000); Eric L. Ormsby, *İslâm Düşüncesinde "İlahi Adalet" (Teodise)*, çev. Metin Özdemir (Ankara, Kitâbiyât Yayınları, 2001); Metin Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001); D. Z. Philips, *The Problem of Evil and the Problem of God*, Minneapolis, MN, Fortress Press, 2005; Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara, Elis Yayınları, 2003); Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, Ankara, Elis Yayınları, 2003); Adam Morton, *Kötülük Üzerine*, çev. Zeynep Okan (İstanbul: Güncel Yayınları, 2006).

3 Arendt, 20. yüzyılda yaşamış Alman vatandaşı bir Yahudi'dir. O, kendisini, bir siyaset bilimcisi olarak tanımlamaktadır. Çalışmalarında, Yahudilerin ülkeden kaçmasına ön ayak olan Siyonist bir örgüte dâhil olup, daha sonra Nazi kuvvetleri tarafından yakalandığından bahsetmektedir. Bu nedenle 1933'te Almanya'dan ayrılarak Paris'e gitmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız hükümeti, ülke sınırlarındaki sığınmacıları Nazi kamplarına gönderme politikası gütmüştür. Bu nedenle orada bulunan mülteciler başka ülkelere kaçmıştır. Onlardan biri olan Arendt, İspanya'ya, oradan Lizbon'a ve oradan da Amerika'ya gitmiş ve bir süre sonra Amerikan vatandaşı olmuştur. Arendt'in akademik hayatına dair, felsefe öğrenimi gördüğü, hocalarından birinin Martin Heidegger olduğu ve doktorasını, Karl Jaspers'ın danışmanlığında, Augustinus'un sevgi anlayışı üzerine tamamlamış olduğu söylenebilir.

tespit ve eleştiriler, onun bu konudaki görüşlerinin kaynaklardaki klasik kötülük problemi meselesi içerisindeki özgünlüğünü ortaya koyma imkânı sunacaktır.

Kötülük problemi, kaynaklarda genel olarak, *doğal* ve *ahlâki* olmak üzere tasnif edilmiştir. Doğal kötülüklerde doğada meydana gelen afetler ve felaketlerin nedeni sorgulanırken başvurulan bir kötülük çeşididir. Buna göre, "hastalık yapan bakteriler, depremler, fırtınalar, kuraklıklar, kasırgalar ve benzeri durumlar..."[4] bu doğal kötülük kapsamında değerlendirilir. Ahlâkî kötülükler ise, insan iradesinin yalan söyleme, hırsızlık yapma, cana kastetme ve benzeri fiillerle kötü yönde kullanılması sonucu ortaya çıkan bir kötülük çeşididir.[5] Bazı kaynaklarda bu ikili tasnife ek olarak üçüncü bir kötülük çeşidi olarak *metafizik kötülük*lerden bahsedilmiştir. Bu, evrende var olan mahlukatların noksan yaratılışından hareket eden bir kötülük çeşididir.[6] Bazı kaynaklarda da metafizik kötülükler ya doğal kötülük kapsamında değerlendirilmiş ya da bir kötülük olarak tasavvur edilmemiştir. Klasik kötülük tasavvurlarının çalışmamız açısından önemi, Arendt'in kötülük problemine bakışının özgünlüğünü ve bu bakışın klasik tasnifle benzeşen-ayrışan noktalarını belirleyip ortaya koymaktır. İncelendiği zaman radikal kötülük ve kötülüğün sıradanlığı kavramsallaştırmaları, bu kötülüklerin kaynağı bakımından ahlâki kötülüklere yakın görünmektedir. Nazi yönetiminin uygulamalarından yola çıkan Arendt'in kötülük tasavvuru, ahlâki kötülülerin insanın iradesini kötü yönde kullanarak işlediği cana kast etme fiilini yansıtmaktadır. O halde hem ahlâki kötülüklerin hem de Arendt'in kötülük tasavvurunun kaynağı, insandır ve bu bakımdan ortak özelliklere sahiptirler.

Arendt'in radikal ve sıradan dediği kötülük çeşitleri, her ne kadar mahiyetindeki farklılıktan sonra farklı isimlerle adlandırılsa da kaynakları bakımından insana dayanmaktadır. Nazi yönetiminin yaptığı kötülüklerde ileriye gittiğini ifade eden radikal kavramı ile bu uygulamalarında oldukça serinkanlı ve tabii bir icraatta bulunur gibi bir tavırda olmaları, sıradanlık kavramının doğmasına yol açmıştır. Onun bu taksim ve adlandırmasının özgünlüğü ve klasik kötülük anlayışından farklı bir kötülük anlayışı geliştirip geliştirmediği makalenin devamında tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak Arendt'in her ne kadar yaşadığı politik olaylar bakımından kötülüğe bir kavramsallaştırmada bulunsa da onun bu konudaki algısının ahlâki kötülük bağlamında değerlendirilebileceğini savunabiliriz. Ahlâkî kötülükler gibi radikal ve sıradan kötülükler de insan kaynaklıdır ve insan veya insanların bile isteye gerçekleştirmiş oldukları kötü fiillerinin bir sonucudur. Öte yandan ahlâki kötülüklerin tek kaynağının politik olaylar olmadığı da tekrar vurgulanmalıdır.

---

4 Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Theodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 28.

5 Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 30.

6 İzmirli İsmail Hakkı, *Muhtasar felsefe-i ûlâ* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329), 214-215.

II. Dünya Savaşı yıllarında Adolf Hitler (1889-1945) önderliğinde "nihai çözüm / the final solution"[7] adı altında kendi toprakları altında yaşayan Yahudilere karşı bir soykırım politikası (holokost) benimsenmiştir. Bu politikaya dayanarak Yahudi yurttaşlara çeşitli zulüm ve işkenceler yapılmış ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olunmuştur.[8] Alman ırkının maruz kaldığı katliam dönemini deneyimlemiş olan Arendt, Nazi yönetiminin yol açtığı kötülüklerin insan seviyesinde anlaşılamayacak radikal birer kötülük olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu kötülükler, o zamana kadar yeryüzünde çeşitli kişi ve gruplar tarafından yapılmış kötülüklerden oldukça farklıdır. Ona göre, bu soykırıma maruz kalan insanların karşılaştıkları kötülükleri geleneksel kötülüklerden farklı kılan, onların düşüncesiz ve fikirsiz birer varlık haline getirilmiş olmalarıdır. Baskı ve zulümden ayrışan bu yön, insanların insan olma niteliklerini ortadan kaldırmak ve onları bir hayvan seviyesine indirgemek amacını taşımaktadır. Bu yönüyle, Arendt'e göre, radikalliği temsil etmektedir. Ancak o, zamanla bu kötülüklere sebep olan kişilerle karşılaştıkça aslında canavar veya korkunç insanlardan başkasının yapamayacağı düşünülen kötülüklerin normal kabul edilebilecek kişiler tarafından icra edildiğini fark etmesi, onu, radikal kötülükleri aynı zamanda sıradanlıkla da açıklanabileceği fikrine götürmüştür.[9] Arendt'in radikal kötülük ve kötülüğün sıradanlığı kavramsallaştırmalarının arka planında yatan görüşleri, bu çalışma kapsamında değerlendirilecektir. Amacımız, klasik kötülük problemi tartışmalarındaki ahlaki kötülük probleminin modern dönemde Arendt örneğinde politik kötülük düşüncesiyle yeni bir bakış açısının nasıl harmanlanarak şekillendiğini sunmak olacaktır.

"Gerçeklik 'Nazilerin bizim gibi birer insan' olması, kâbus ise onların kuşkuya yer bırakmayacak şekilde insanın ne yapabileceğini göstermiş olmaları, bunu kanıtlamış olmalarıdır. Bir başka deyişle, kötülük problemi Avrupa'da savaş sonrası entelektüel hayatın temel sorunu olacaktır –geçen savaştan sonra ölümün temel problem olması gibi."[10]

Genel olarak insan yaşamıyla alakalı olan her türlü olumsuz olgu ve olaylar, kötülük olarak tanımlanmış ve düşünce tarihinin ilk dönemlerden itibaren bir sorun olarak ele alınmıştır. Literatürde doğal afetler sonucu masum insanların ölümleri, hastalıklar, bazı insanlarda görülen fiziksel eksiklikler, deprem ve sel gibi sıkıntılar insan iradesiyle doğrudan gerçekleştirilmediğinden "doğal kötülük" olarak

---

7 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 114.

8 Yücel Güçlü, "Yahudi Holokostu ile Ermeni Tehcirinin Mukayesesi", *Yeni Türkiye*, 60/4 (Eylül-Aralık 2014), 3035-3043, 3035.

9 Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin (İstanbul: İletişim, 2014b), 280-281.

10 Hannah Arendt, *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954*, ed. Jerome Kohn, çev. İbrahim Yıldız (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014a), 206.

tanımlanmıştır. Adam öldürmek, yalan söylemek, hırsızlık yapmak gibi insan iradesiyle ile işlenen eylemler ise "ahlaki kötülük" kategorisi içinde değerlendirilmiştir.[11]

Klasik kötülük problemi anlayışında kötü olay ve olguların bir problem teşkil etmesi, meselenin teolojik yanı ile ilgilidir. Teolojik açıdan sorun, Tanrı'nın kâdir-i mutlak, âlim-i mutlak ve salt iyi niteliklerine rağmen dünyada kötülüğün var olmasının mantıksal açıdan bir paradoksa sebep olması şeklinde özetlenebilir.[12] Din felsefesi literatüründe, evrende var olduğu düşünülen kötü olgu ve olaylar genel olarak metafizik, doğal ve ahlâkî kötülük olmak üzere üçe ayrılmaktadır.[13] Ancak bu ayrımların çok kesin olduğu ve bu kötülük çeşitlerinin nerede ve nasıl birbirinden ayrıldığı konusunda tartışmaların olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kötülük problemine dair literatürde pek çok çalışma yapılmış olduğu için bu çalışmada mesele, yalnızca Arendt'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

İyi ve kötüye ilişkin değer yargılarının kaynağı nereden gelmektedir? Başka bir deyişle bir fiili iyi, diğerini kötü olarak belirlememizi sağlayacak kıstas nedir? Yukarıda tanımladığımız klasik kötülük anlayışı ile Arendt'in savunduğu radikal kötülük düşüncesini birbirinden ayıran esas farka temas eden bu noktalardır.

Kötülük problemi, Arendt'in çalışmalarında doğrudan ve dolaylı olarak ele aldığı meselelerden biridir. Onun asıl amacı, 19 ve 20. yüzyıllardaki politik ideolojilerin, insanı, şekil verilebilecek bir madde gibi tasavvur ettiklerini ve onların bu tasavvurlarının sonuçlarının ne tür kötülüklere yol açtığını ortaya koymaktır.[14] Bu bağlamda kötülüğün temel sebebini totaliter politika ile ilişkilendiren Arendt, totalitarizmi, *The Origins of Totalitarianism* (*Totalitarizmin Kaynakları*)[15] adlı eserinde totalitarist ideolojiler olan antisemitizm ve emperyalizm bağlamında Nazizm ve Stalinizm üzerinden incelemiştir. O, bu dönemde Yahudi soykırımını bir radikal kötülük olarak tanımlamıştır. İlerleyen tarihlerde Arendt'in, Kudüs'te bir gözlemci sıfatıyla katılmış olduğu Nazi subaylarından Adolf Eichmann'nın (1906-1962) duruşmasında karşılaştıkları, onun kötülük kavramının kapsamına yeni birtakım

---

11 Michael Peterson v.d., *Reason and Religious Blief: An Introduction to the Philosophy of Religion* (New York: Oxford University Press, 1998), 117.

12 Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 155.

13 Bk. İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe-i ûlâ*, 214-220; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 19-36.

14 Zafer Yılmaz, *Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), 131.

15 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (San Diego: Harcourt Brace, 1979). Bu eser Türkçeye tercüme edilmiştir: a.mlf., *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 2009); a.mlf., *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, çev. B. Sina Şener (İstanbul: İletişim, 2011); a.mlf., *Totalitarizmin Kaynakları 3*.

açılımlar eklediğini göstermektedir. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (*Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te*)[16] başlıklı eserinde o, kötülüğü, sıradanlıkla nitelendirmektedir.

Bazı kaynaklarda, Arendt'in kötülük teorisini sonradan kötülüğün sıradanlığı düşüncesiyle desteklemesi, onun bu konuda radikal bir dönüş yaptığı şeklinde yorumlanmaktadır.[17] Bu tartışma bizi şu temel sorulara yönlendirmektedir: Arendt'in iki farklı nitelik etrafında şekillenen kötülük teorisi nedir, hangi temel gerekçeler ve izahlardan oluşmaktadır ve iki farklı nitelik etrafında şekillenen kötülük anlayışları arasındaki bağlantı nedir? Aşağıda Arendt'in kötülük problemine dair görüşleri iki başlık altında ele alınarak bu soruya cevap aranacaktır.

1. Radikal Kötülük

Arendt'in radikal kötülük kavramsallaştırması, din felsefesi literatüründe kötülüğün bir çeşidi olarak verilen "ahlâkî kötülük" kapsamında değerlendirilebilir. Ahlâkî kötülüklerin temel özelliği insan iradesine dayanıyor olmasıdır. İnsan kaynaklı olan bu fiiller, bu yönüyle, doğal ve metafizik kötülüklerden ayrılmaktadır. Naziler de, II. Dünya Savaşı yıllarında isteyerek ve bilinçli şekilde Yahudilere yönelik soykırım uygulamışlardır. Bu bakımdan Arendt'in bahsettiği radikal kötülük, bir nevi ahlâkî kötülüktür denebilir.

Arendt, *The Origins of Totalitarianism* adlı eserinde kendi kötülük tasavvurunun anlaşılması için Nazizm'i ele almıştır. O, Nazilerin, *Nihai Çözüm* adı altında, kendi topraklarında yaşayan Yahudilere yönelik oluşturulan toplama kamplarında yaşananları sorgulamıştır. Söz konusu eser incelendiğinde, sorunun daha çok fiil, fâil ve fiilin ardındaki siyasi ve politik sebepler göz önünde tutulduğu görülmektedir. Radikal kötülük, klasik kötülük çeşitlerindeki anlayışlardan tamamen farklı olarak, "içindeki tüm insanların eşit olarak gereksizleştiği bir sistemle bağlantılı olarak"[18] ortaya çıkan bir tür olarak tanımlanmıştır.

Arendt, II. Dünya Savaşı sürecinde Alman Nazilerinin güttüğü totaliter siyasete ve Yahudi soykırımına şahit olmuştur. Arendt'e göre totaliter rejimler, insanların ne affedebileceği ne de cezalandırabileceği suçlar işlemişlerdir. Bu yönetimler, ona göre, "Kişisel çıkarla, hırsla, açgözlülükle, hınçla, iktidar arzusuyla ve ödleklikle anlaşılıp açıklanmayacak ve bu yüzden öfkenin öç alamayacağı, aşkın katlanamayacağı,

---

16 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Introduction by Amos Elon (London: Penguin Classics, 2006). Bu çalışma Türkçeye tercüme edilmiştir: a.mlf., *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik (İstanbul: Metis, 2009).

17 Örnek olarak bk. Richard J. Bernstein, *Radikal Kötülük: Felsefi Bir Sorgulama*, çev. Nil Erdoğan, Filiz Deniztekin, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2010), 11-12.

18 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 459.

dostluğun affedemeyeceği, cezalandırılamayacak, affedilemeyecek”[19] yeni bir suç türünü, radikal kötülüğü, ortaya çıkarmıştır. Arendt’in kendisi de Yahudi kökenli bir Alman vatandaşı olarak Nazilerin yürüttüğü soykırıma karşı kötülük problemini ön plana çıkaran yorumlar getirmiştir. O, *The Origins of Totalitarianism* adlı eserinde Nazi yönetimini, kötülük meselesi bağlamında ele almıştır. Bu çalışmada, Nazilerin kamplarında yaşadıkları sorgulamıştır. O, kamplardaki insanların durumlarına yönelik gözlemlerini şu cümleleriyle ifade etmiştir:

“Kamplar yalnızca halkın kökünü kazımak ve insanları küçük düşürmek demek değildir, bilimsel yönden denetlenen koşullar altında, insan davranışının bir ifadesi olarak bizzat kendiliğindenliğin yok edildiği ve insanın kişiliğini sırf bir şeye, hayvanların bile olmadığı bir şeye dönüştüren -zira bildiğimiz üzere Pavlov'un köpeği aç olduğu zaman değil, ama zil çaldığı zaman yemek yemeye alıştırılmış ve doğası değiştirilmiş bir hayvandı-berbat deneylere hizmet eder. Normal koşullar altında bu asla başarılamaz, çünkü sadece insanın özgürlüğüyle değil, aynı zamanda, basitçe hayatta kalma anlamında bizzat yaşamla bağlantılı olduğu sürece kendiliğindenlik asla bütünüyle yok edilemez.”[20]

Yukarıdaki alıntıya ek olarak Arendt’e göre totalitarizm, kişileri değersizleştirmekte ve onları gereksiz birer varlık kılmaktadır. O, totaliter sistemde insanların zamanla insanlıktan uzaklaştırıldığını, başka bir deyişle, insanlık statüsünden farklı bir türe dönüştürüldüğünü düşünmektedir.[21] Arendt, Yahudilerin Nazi yönetimi altında aşamalı bir şekilde imha edildiklerinden de bahsetmektedir. Naziler, ilk olarak, kamplardaki insanların tüzel kişiliklerini yok etmeyi hedeflemektedir. Onlar, ikinci olarak bu insanların ahlaki kişiliklerine yönelmektedir. Onların bu politikasını Arendt, “insanlar ancak hayvan türünden insan örneği haline geldikleri zaman bütünüyle tahakküm altına alınabilirler”[22] sözüyle ifade etmektedir. Tüm tüzel niteliklerinden sıyrılan ve sadece bireyselliği bulunan insan, üçüncü adımda fiziksel imhaya uğramaktadır. Bu da demek oluyor ki Yahudiler, bu kamplarda, ilk önce temel haklarından yoksun bırakılıp ardından ahlaki açıdan silikleştirilerek bireysellikleri ellerinden alarak sonunda, fiziksel açıdan da yok edilmektedir.[23] Bu, ona göre, Nazi yönetiminin Yahudi halkına karşı güttüğü siyasetin esas hedefini oluşturmaktadır.

---

19 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 458-459.

20 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 438.

21 Fatmagül Berktay, *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt’in Politika Anlayışı* (İstanbul: Metis, 2016), 75-76.

22 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 457.

23 Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014b), 273.

Arendt'e göre Nazilerin uyguladıkları soykırımın amacı, insanlar üzerinde baskı kurmak değildir. Onlar, insanları insan olarak "gereksiz kılıp" onları düşünme yetisinden yoksun bırakmaktadır. Bu açıdan, Nazi toplama kamplarında yapılan zulümler, ona göre, geleneksel kötülük tanımındaki anlamıyla bir kötülük olarak kabul edilemez. Burada uygulanan kötülükler, kötülüğün en uç biçimidir ve bu nedenle radikallikle nitelendirilmeyi hak etmektedir. Arendt, *radikal* nitelemesini, Kant'a referansla yaptığından bahsetmektedir. Aşağıdaki pasajda şöyle demektedir:

"Ceza[landırma], bağışlamanın zıddını değil ama alternatiflerinden birini oluşturur ve müdahale edilmediği takdirde sürgit devam edebilecek bir şeye son vermek, her ikisinin de ortak özelliğidir. O nedenle insanların, cezalandıramayacakları bir şeyi bağışlamaktan da aciz olmaları ve bağışlanamaz olduğu görülen bir şeyi de cezalandırmaktan aciz olmaları, beşeri meselelerin yer aldığı kamusal alanın son derece anlamlı bir yapısal öğesidir. Bu, Kant'tan beridir 'radikal kötülük' adını verdiğimiz ve kamusal planda son derece nadir görülen infilakların birine maruz kalan bizlerin bile hakkında pek az bilgi sahibi olduğu suçların gerçek belirtisidir."[24]

Radikal kötülük kavramsallaştırmasını Arendt'ten önce de kullanılmıştır. Felsefe tarihinde buna Kant'ın ahlâk öğretisinde de rastlamak mümkündür. Ana hatlarıyla ifade edecek olursak, Kant, insanın tabiatı itibariyle iyi veya kötü olarak nitelendirilmesini mümkün görmemektedir. Ona göre, insan tabiatında kötü olana bir eğilimin olmasıyla birlikte iyi olana bir ön eğilim bulunmaktadır. O, insanın ahlakiliğini tayin eden şeyin, tabiatında bulunan kötü eğilimden kendisini özgür iradesiyle alıkoyması olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insanların kötü fiillere meyletmesi, kalplerinin bir kötülüğünü ifade etmektedir. Kant, bunun, *radikal kötülük* kavramsallaştırmasıyla tanımlanabileceğini söylemektedir.[25] Bununla birlikte, Kant'ın radikal kötülük algısının, bir açıdan Arendt'inkinden ayrıldığı söylenebilir. Kant, radikal kötülük dediği kötü fiilleri rasyonel bir biçimde açıklamaya çalışmıştır. Çünkü Arendt'e göre radikal kötülükler, anlaşılamayan ve açıklanamayan kötülüklerdir.[26] Bu bakımdan o, epistemolojik açıdan agnostik bir tavrı benimsemiş gibi görünmektedir. Arendt, totaliter bir yönetimin ortaya çıkardığı kötülüğün anlamlandırılamayacağı izahıyla kötülüğün radikallik izahına bir son vermiştir. Ancak

---

24 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, 348.

25 Immanuel Kant, *Religion Within the Bounds of Bare Reason*, çev. Werner S. Pluhar (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2009), 39-41. Kant'ın kötülükle insan iradesi arasında kurduğu bağlantı konusunda detaylı bilgi için bk. Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. Ioanna Kuçuradi, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu 1995), 9, 13, 15, 18, 19.

26 Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin (İstanbul: İletişim, 2014), 280-281.

o, daha sonra meseleyi Adolf Eichmann duruşması münasebetiyle yeniden ele almış ve bu defa *kötülüğün sıradanlığı* fikrini ortaya atmıştır.

2. Kötülüğün Sıradanlığı

Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramı, Yahudi soykırımında aktif bir rol oynayan Nazi subaylarından Adolf Eichmann'ın, İsrail ajanları tarafından yakalanarak Kudüs'e getirilip II. Dünya Savaşı yıllarında Nazilerin nihai çözüm projesinde görev aldığı gerekçesiyle yargılandığı duruşmalardaki beyanlarına dayanmaktadır.[27] Arendt'in bir gözlemci sıfatıyla katıldığı bu yargılamada işitmiş olduğu Eichmann'ın beyanları, onu, kötülüğün sıradanlığı fikrine götürmüştür. O, bu gözlemlerinden bahsettiği *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* adlı eserinde Eichmann ve onunla birlikte soykırımda aktif rol alan kolluk kuvvetlerinin, bu işi sıradan bir iş ve görev olarak telakki etmeleri, Arendt'i oldukça şaşırtmış gibi görünmektedir. Başka bir ifadeyle, onlara göre, soykırımda rol almaları, onların bir kötülüğe neden olduklarını göstermemektedir. Onlardan biri olan Eichmann, bunun, üstlerinin vermiş olduğu bir görevi, emir-komuta düzeni içerisinde yerine getirilmesinden ibaret olduğunu, kendisinin kötü fiillerden, diğer insanlar gibi tiksindiğini belirtmektedir. Onların yerine getirmiş oldukları kötülükleri ne denli bir görev olarak algılayıp içselleştirdiklerini Arendt'in "En ağır cezalardan birini alan cani, fırsat buldukça çocuklara sosis dağıtıyor; onbinleri ölüme yollayan doktor, onunla aynı üniversitede okumuş bir kadını, ona gençliğini anımsattığı gerekçesiyle ölümden kurtarıyor; ertesi gün gaz odasına yollayacağı halde yeni doğurmuş bir anneye çikolata yollayabiliyordu"[28] ifadesinde de görebilmek mümkündür.

Arendt'in sıradanlık kavramını oluşturmuş olmasının ardında yatan bir başka gerekçe, bu kadar çok insanın ölümüne alet olmuş, canavarca görevler icra eden bir kişinin nasıl bu kadar normal görünümlü ve sıradan bir duruş ve ifadelere sahip olabileceğiyle ilgilidir. Arendt, Eichmann'ı Yahudilere işkencede bulunmadığını, aksine, kendisinin Yahudi tanıdıkları olduğunu ve onlarla iyi ilişkiler kurduğunu beyan ettiğinden bahsetmektedir.[29] O, bunu, şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Kötülüğün sıradanlığı derken, sadece gerçeklere sıkı sıkı bağlı bir düzeyi kastediyorum, duruşmada hemen göze çarpan bir fenomene dikkat çekiyorum. Eichmann ne Iago'ydu ne de Macbeth ve III. Richard gibi bir "cani" olmasıysa neredeyse imkânsızdı. Terfi etmek için gösterdiği olağanüstü gayreti bir yana bırakırsak, onu harekete geçiren hemen hemen hiçbir şey yoktu."[30]

---

27 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, 31.

28 Zeynep Sayın, *Kötülük, Tekelcilik, Postmodernizm* (İstanbul: Mitos Yayınları, 1994), 26.

29 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, 40.

30 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, 287.

Arendt'e göre Eichmann'ın bu tutumu, "emir-komuta zincirinde itaat etmeye alışmış ve olağan, dahası aptal bile sayılabilecek biri duruyordu karşısında; ölümlerden ölüm tarzıyla milyonları ölüme yollamış biri nasıl böylesine gündelik, böylesine gülünç, böylesine önemsiz olabilirdi?"[31] Eichmann'ın büyük bir katliama sebep olup bunu bir görev olarak yansıtarak, yapmış olduğu fiilleri meşrulaştırma çabası,[32] sosyal psikolog Stanley Milgram'ın (1933-1984) itaat deneyini anımsatmaktadır. Milgram bu deneyini oluştururken, Nazilerin soykırımından hareket ederek insanların neden itaat ettiği meselesini sorunsallaştırmıştır. O, araştırmaları sonucunda *otorite* kavramını ön plana çıkarmıştır. Otoritede temelde iki unsur bir arada bulunmaktadır: otorite sahibi kişi ile ona itaat edenler. Ona göre, 20. yüzyılda gerçekleşen soykırımda, katliam ve işkencelerde milyonlarca kişinin ölmesi ve sakatlanması yalnızca tek bir otorite sahibine dayandırılamaz. Ona göre, bu otoriteye tam olarak itaat eden ve bu otoritenin vermiş olduğu emirleri sorgulamadan içselleştirip yerine getiren pek çok kişi de bu katliamda rol almıştır. Ona göre gündelik yaşamda fark etmeden itaat etmiş olduğumuz bazı otoriterler bulunmaktadır ve onlar bizim davranışlarımıza yön vermektedir. Ona göre, bu tür otoriteler karşısında, sahip olunan rasyonel düşünme yetisi bir kenara bırakıp otoriter olan kişinin söyledikleri sorgulanmaksızın yerine getirilmektedir.[33]

Arendt'in, Eichmann'ın dâhil olduğu Yahudi soykırımını, hiyerarşik olarak üstünde bulunan otoritelerin emrini yerine getirdiği şeklinde açıklamada bulunup bir kötülüğe sebep olmadığını oldukça insani, rahat ve sıradan bir biçimde ifade etmesinden bahsetmesi, Milgram'ın itaat deneyi kapsamında değerlendirilmeye uygun olması bakımından bir örnek teşkil etmektedir. Arendt bu düşüncesini, Nazi görevlilerinden biri olarak önemli katliamlara sebep olan ve bu hususta yargılanan Eichmann'ın duruşmadaki bir savunusu ile göstermektedir:

---

31 Sayın, *Kötülük, Tekelcilik, Postmodernizm*, 26.

32 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, 32.

33 Stanley Milgram, "Behavioral Study of Obidence", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67/4, 1963, 372. Milgram'ın itaat deneyi ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Stanley Milgram, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", *Human Relations*, 18/1, 1965, 57-76. Bu çalışma, Türkçeye tercüme edilmiştir: a.mlf., "Yetkeye Boyuneğme ve Karşı Gelmenin Bazı Koşulları", *Otoriteryen Kişilik*, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, 83-108. Milgram'ın bu deneyi yapmasında da Nazi totaliterliğinin bir etkisi bulunmaktadır. Kendisi, Amerika'da, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O, küçük yaşlarda, ailesinin, Nazi soykırımı dolayısıyla Avrupa'da yaşayan akrabaları için duyduğu endişeyi görmüştür. Ayrıca Nazi kampından kurtulabilen bazı akrabalarının da kendi evlerinde kalması, kendisinde bu bilincin oluşmasında etkili olmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Nestar John Charles Russell, "Milgram's Obedience to Authority Experiment: Origins and Early Evolution", *British Journal of Social Psychology*, sayı: 50, 2011, 140-162, 141-143.

"Yahudilerin öldürülmesiyle hiçbir ilgim yok. Hayatım boyunca ne bir Yahudi'yi ne de Yahudi olmayan birini öldürdüm. Hayatım boyunca kimseyi öldürmedim. Bir Yahudi'yi veya Yahudi olmayan birini öldürme emri vermedim, kesinlikle böyle bir şey yapmadım."[34]

Arendt'in kötülüğün sıradanlığı olarak kavramsallaştırdığı düşünce, kanaatimizce radikal kötülük anlayışını da gerektirmektedir. Aşağıdaki alıntı da bu düşüncemizi desteklemektedir:

"Arendt, ilk radikal kötülük tartışmasına, özelikle de radikal kötülüğün insanları insanlar olarak gereksiz kılmanın yanısıra, insani kendiliğindenliği, bireyselliği ve çoğulluğu ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir çabayla ilgili olduğu iddiasına giden düşünce zincirlerini asla inkâr etmemiştir. Aksine, kötülüğün sıradanlığı olarak betimlediği fenomen, mantıken bu radikal kötülük anlayışını gerektirir."[35]

Bernstein'in yukarıdaki yorumunda da görüldüğü gibi radikal kötülük, kötülüğün sıradanlığı düşüncesi ile çelişmemekte; aksine bunlar Arendt'in düşünce zincirlerini oluşturmaktadır.[36] Kötülüğün sıradanlığı düşüncesi, Nazilerin, Yahudi ırkına yönelik uyguladığı soykırımı önlemek amacıyla geliştirilmiş ahlaki bir misyon olmuştur.[37] Bu açıdan, radikallik ve sıradanlık nitelemelerinin, kötülük probleminde, birbirlerine ters düşen düşünceler olmaktan ziyade, birbirlerini gerektirdikleri söylenebilir.

Netice itibariyle, genel olarak Arendt'in radikal ve sıradan kavramlarına dayanan kötülük anlayışının, raikal kavramı bir kavram olarak Kant tarafından kullanılmış olsa da, özgünlüğünden bahsedilebilir. Bununla birlikte onun bu anlayışının klasik kötülük problemlerinden ahlâki kötülükle ortak olan yönleri bulunmaktadır. İlk olarak "kaynak" olgusuna dikkat çekilebilir. Arendt, nasıl ki radikal ve sıradan kötülüklerin kaynağı olarak Nazi yönetimini, başka bir ifadeyle insan olgusunu görüyorsa, ahlâki kötülüklerin de insanın iradesine dayanan fiillerinin yol açtığı bir kötülük çeşidi olduğu bilinmektedir. İnsanın iyi ve kötüyü tercih edebilme gücüyle yaratılmış olması, özü itibariyle, herhangi bir tercihte bulunma özgürlüğüne sahip olmayan bir varlık olarak yaratılmasına nazaran daha iyi bir şeydir. Özgür iradesiyle iyi ve kötü olanı seçme özgürlüğü olan bir insanın, bu yetisiyle iyi olanı tercih edip bu özelliğinin onu kemale ulaşmasında bir vasıta da olabilir.[38] Ancak bir diğer ihtimal olan kötü fiiller işlemesi de mümkündür. İşte bu tür fiiller literatürde, ahlâki bakımdan kötü olan

34 Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (England: Penguin Books, 2006), 22.

35 Richard J. Bernstein, *Radikal Kötülük: Felsefi Bir Sorgulama*, 271.

36 Richard J. Bernstein, *Radikal Kötülük: Felsefi Bir Sorgulama*, 257.

37 Bernard J. Bergen, *The Banality of Evil* (United States of America: Rowman and Littlefield Publishers, 1984), x önsözde.

38 İzmirli, *Felsefe-i ûlâ*, 216.

fiiller olarak yer almıştır. Radikal kötülük ve kötülüğün sıradanlığı politik bakımdan insan kaynaklı olması açısından bir ahlâki kötülüğü ifade etmiştir diyebiliriz.

Sonuç

Arendt, II. Dünya Savaşı döneminde Almanya’da yaşamış Yahudi ırkına mensup bir siyaset bilimcisidir. O, çalışmalarında, yaşadığı dönemde Alman yönetiminde olan Nasyonel Sosyalist Partisi’nin (Nazi Partisi), Alman ırkını saflaştırmak amacıyla Yahudilere nihai çözüm politikası altında bir soykırım uyguladıklarından bahsetmiştir. Ona göre, bu soykırım, kendisini en bariz bir biçimde toplama kamplarında göstermektedir. O, bu kamplarda Yahudilere uygulanan muameleleri birer *radikal kötülük* olarak isimlendirerek onların, o güne kadar var olan geleneksel kötülüklerden ayırmıştır. Ona göre, Yahudilerin maruz kaldığı muameleler, onlara baskı yapmak amacına yönelik değil, onları düşünme ve açıklama yetisinden yoksun, insanı insan yapan akli melekeyi kullanamaz hale getirmektir. Onun bahsetmiş olduğu bu kötülük çeşidi, din felsefesi literatüründe ahlâkî kötülükler kategorisinde değerlendirilebilir. Çünkü ahlâkî kötülükler, insan iradesine dayanan, insanların özgür iradeleriyle meydana getirdiği ve dolayısıyla kendilerinin sorumlu olduğu kötülükleri temsil etmektedir. Radikal kötülük kavramı da Nazilerin uygulamalarına bir atıfta bulunması bakımından insan iradesine dayanmaktadır. O halde, radikal kötülükler, ahlâkî kötülükler kapsamında değerlendirilebilir. Bununla birlikte Arendt tarafından kullanılan radikal kötülük kavramı, kendisinin imal etmiş olduğu bir kavramsallaştırma olmayıp o, bu konuda Kant’a referansta bulunmuştur. Her ne kadar amaç bakımından Kant’ın bu kavramı kullanışından uzaklaşmış gibi görünse de radikallik kavramının kendi içerisinde taşıdığı “aşırılık” anlamı nedeniyle bu kavramın Arendt’in amacına da hizmet ettiği söylenebilir.

Arendt’in bahsetmiş olduğu bir diğer kötülük nitelendirmesi, *sıradanlık*tır. Arendt, Nazi soykırımında görev alan subaylardan biri olan Eichmann’ın Kudüs’te geçen yargılanmasında kullandığı ifadeler onu bu kavramsallaştırmaya itmiştir. Çünkü ona göre, böyle bir zulüm ancak canavara benzer varlıklar tarafından icra edilebilir. Ancak Eichmann gerek üslubu gerek kılık ve kıyafeti ile Arendt’e, oldukça normal, sakin ve sıradan görünmüştür. Ayrıca Eichmann’ın, mahkemede, “Nazi soykırımında bilfiil yer aldığı” iddiasına, bunu bir görev olarak yerine getirdiği şeklinde beyanda bulunması, Arendt’i kötülüğün sıradanlığı kavramsallaştırmasına götüren bir diğer gerekçe olmuştur. Bu kadar çok insanın katledilmesinin, serinkanlılıkla bir görev olarak ifade edilmesi, Milgram’ın da itaat deneyinde ifade etmeye çalıştığı gibi, içerik ne olursa olsun verilen görevlerin herhangi bir sorgulama sürecinden geçirilmeden içselleştirilerek yerine getirildiğini göstermektedir. Ancak, Arendt’e göre radikal kötülükler, mantıksal açıdan açıklanabilir değildir.

Arendt'in kötülük problemi bağlamında yaptığı kavramsallaştırmalar, kavramsal boyutta literatüre yeni bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte radikal ve sıradan kötülükler incelendiğinde esasında konu ve dayanılan esaslar bakımından yeni bir içeriğe sahip olmayıp bir soykırımın yol açabileceği tahribatları tarihin belli bir döneminde ve belli insanların maruz kaldığı fiiller olması bakımından değerlendirmesini sunmaktadır. Radikal kavramı bağlamında yer verilen kötülük örnekleri, bir insanın özgür iradesini kötü yönde kullanmasının hangi boyutlara ulaşabileceğini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir. Arendt'in, kötülük olgusu konusunda birtakım tespit ve kavramsallaştırmalarda bulunmasına rağmen karşılığında bir teodise geliştirdiğini söylemek zordur. O, var olan problemi ortaya koymanın ötesinde bir çözüm önerisinde bulunmamaktadır.

Arendt'in politik bir arka plandan hareketle ortaya koyduğu görüşleri ve yaptığı kavramsallaştırmalar, kötülük kavramının din felsefesi literatüründeki kapsamını genişletmiş ve kötülük problemine dair oluşturulmuş literatüre yeni bir katkı sağlamıştır. Onun bu konudaki görüşlerini anlamada Nazi, totalitarizm, emperyalizm, antisemitizm, nihai çözüm kavramları oldukça belirleyici olmuştur. Kendi dönemindeki politik hayatın sonuçları neticesinde Arendt'in zihninde oluşan radikal ve sıradanlık kavramları, bugün de sahip olduğu anlamını korumaktadır diyebiliriz. Baktığımız zaman, Bosna, Arakan, Myanmar, Suriye, Filistin ve dünyanın daha pek çok yerinde çeşitli zulümler uygulanmaktadır. Buralarda yaşayan pek çok kişi ya öldürülmekte ya da ağır işkencelere maruz kalmaktadır. Bunlar birer *radikal kötülük* olarak değerlendirilmeye uygun görünmektedir. Bununla birlikte dünyanın ve özellikle dünya üzerinde söz hakkı sahibi olan pek çok ülkenin bu zulüm ve katliamlara sessiz kalarak herhangi bir reaksiyon göstermemiş olmaları, onları adeta içselleştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Böylece Arendt'in kavramsallaştırmalarının 21. yüzyılda hala güncelliğini koruduğundan bahsedilebilir.

İntihal Taraması	Bu makale intihal taramasından geçirildi.
Plagiarism Detection	This paper was checked for plagiarism.
Yayın Etiği	*Tetkik* dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. Ayrıca Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan uluslararası etik yayıncılık ilkelerini benimsemiştir. Dergimiz Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri'nde açıklanan yönergelere de tabidir.[1]
Publication Ethics	Tetkik is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Finansman	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Grant Support	The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması	Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
Conflict of Interest	The author(s) have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
Open Access License	This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
Telif Hakkı	Yazar(lar)
Copyright	Author(s)

[1] https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12

Kaynakça | References

Arendt, Hannah. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Introduction by Amos Elon. London: Penguin Classics, 2006.

Arendt, Hannah. *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri. 1930-1954*, ed. Jerome Kohn. çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2014a.

Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2013.

Arendt, Hannah. *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. çev. Özge Çelik. İstanbul: Metis 2009.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. San Diego: Harcourt Brace, 2. Baskı, 1979.

Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim, 2. Baskı, 2009.

Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*. çev. B. Sina Şener. İstanbul: İletişim, 2. Baskı, 2011.

Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2014b.

Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, 7. Baskı, 2014.

Bergen, Bernard J. *The Banality of Evil*. United States of America: Rowman and Littlefield Publishers, 1984.

Berktay, Fatmagül. *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*. İstanbul: Metis, 2. Baskı, 2016.

Bernstein, Richard J. *Radikal Kötülük: Felsefi Bir Sorgulama*. çev. Nil Erdoğan, Filiz Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları 2010.

Güçlü, Yücel. "Yahudi Holokostu ile Ermeni Tehcirinin Mukayesesi". *Yeni Türkiye* 60/4 (Eylül-Aralık 2014), 3035-3043.

Hick, John. *Evil and the God of Love*. London: The Macmillian Press, 2. Baskı, 1993.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Muhtasar Felsefe-i Ûlâ*. İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329/1911.

Kant, Immanuel. *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. Ioanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 1995.

Kant, Immanuel. *Religion Within the Bounds of Bare Reason*. çev. Werner S. Pluhar. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2009.

Milgram, Stanley. "Behavioral Study of Obidence". *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67/4 (1963), 371-378. https://doi.org/10.1037/h0040525

Milgram, Stanley. "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority". *Human Relations* 18/1 (1965), 57-76. https://doi.org/10.1177/001872676501800105

Milgram, Stanley. "Yetkeye Boyuneğme ve Karşı Gelmenin Bazı Koşulları". *Otoriteryen Kişilik*. çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz. 83-108. İstanbul: Salyangoz Yayınları 2006.

Morton, Adam. *Kötülük Üzerine*. çev. Zeynep Okan. İstanbul: Güncel Yayınları 2006.

Ormsby, Eric L. *İslâm Düşüncesinde "İlahi Adalet" (Teodise)*. çev. Metin Özdemir. Ankara: Kitâbiyât Yayınları 2001.

Özdemir, Metin. *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Furkan Kitaplığı 2001.

Peterson, Michael v.d. *Reason and Religious Belief: An Introduction to the Philosophy of Religion*. New York: Oxford University Press, 2. Baskı, 1998.

Philips, D. Z. *The Problem of Evil and the Problem of God*. Minneapolis: MN, Fortress Press, 2. Baskı, 2005.

Russell, Nestar John Charles. "Milgram's Obedience to Authority Experiment: Origins and Early Evolution". *British Journal of Social Psychology*. 50 (2011), 140-162. https://doi.org/10.1348/014466610X492205

Sayın, Zeynep. *Kötülük, Tekelcilik, Postmodernizm*. İstanbul: Mitos Yayınları 1994.

The Problem of Evil: Selected Readings. ed. Michael L. Peterson. Notre Dame: University of Notre Dame, 2. Baskı, 1992.

Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslâm Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*. Ankara: Vadi Yayınları 1997.

Yasa, Metin. *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis Yayınları 2003.

Yılmaz, Zafer. *Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2009.

Young-Bruehl, Elisabeth. *Hannah Arendt Dünya Aşkıyla*. çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.